

Г. І. Кулеш,

доктар філалагічных навук,
прафесар кафедры беларускага мовазнаўства
філалагічнага факультэта БДУ

АКТУАЛЬНЫЯ ЗАДАЧЫ ЛІНГВІСТЫЧНАГА ЗАБЕСПЯЧЭННЯ ПАРЫТЭТУ БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОЎ У ЮРЫДЫЧНАЙ СФЕРЫ

У нашай краіне выкарыстанне беларускай і рускай моў у юрыдычнай сферы мае альтэрнатыўны парадак. Гэты парадак замацаваны на заканадаўчым узроўні Законам Рэспублікі Беларусь «Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь», які ўвайшоў у дзеянне 13 ліпеня 1998 г., і Законам Рэспублікі Беларусь «Аб нарматыўных прававых актах Рэспублікі Беларусь» ад 17 ліпеня 2018 г. Такі парадак не гарантуе рэалізацыю гарманічнага двухмоўя, дэклараванага Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь, у афіцыйнай сферы. Наадварот, ён адкрывае шырокія магчымасці выкарыстанню толькі адной з моў, без абавязковага ўжывання другой.

Спецыялісты ў галіне права неаднаразова звярталі ўвагу ўладаў і грамадскасці на тое, што гэта стварае прававую супярэчнасць. У прыватнасці, у навукова-практычным каментарыі да закона «Аб нарматыўных прававых актах» доктар юрыдычных навук, член-карэспандэнт НАН, загадчык кафедры канстытуцыйнага права БДУ Р. А. Васілевіч адзначыў, што гэтая «норма супярэчыць Канстытуцыі, у якой прама замацаваны ў якасці дзяржаўных абедзве ўказаныя мовы. У гэтай сувязі павінна стаць абавязковым правіла аб прыняцці (выданні) нарматыўных прававых актаў на дзвюх дзяржаўных мовах» [1]. У якасці пазітыўнага прыкладу ў гэтым плане аўтар каментарыя прыводзіць рашэнні Канстытуцыйнага Суда, якія заўсёды выдаюцца на беларускай і рускай мовах.

Падобная супярэчлівая сітуацыя склалася і з мовай іншых сфер юрыдычнай практыкі – судаводства, пракурорскага нагляду. У выніку ў рэспубліцы «практычна адсутнічаюць апублікаваныя на беларускай мове, выдадзеныя і прынятыя ў апошнія гады ўказы і дэкрэты Прэзідэнта

Рэспублікі Беларусь, законы Рэспублікі Беларусь, пастановы Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь» [5, с. 72], і «ў правапрымяняльнай дзейнасці пракурора крайне рэдка акты пракурорскага нагляду складаюцца на беларускай мове» [4, с. 204].

Для паспяховага вырашэння праблемы парытэтнага выкарыстання беларускай і рускай моў перадусім патрабуецца заканадаўчае замацаванне патрабавання аб абвязковым афіцыйным апублікаванні прававых актаў на беларускай і рускай мовах [1; 4, с. 206]. Гэта з аднаго боку.

А з другога боку, спецыялісты ў галіне права гавораць аб складанасці на цяперашні момант паўнаўтаснага выкарыстання беларускай мовы ў юрыдычнай сферы з-за адсутнасці «дастатковай беларускамоўнай платформы для пераходу да суцэльнага афіцыйнага апублікавання прававых актаў на абедзвюх дзяржаўных мовах» [5, с. 75].

Пад стварэннем беларускамоўнай платформы правазнаўцы маюць на ўвазе перш за ўсё падрыхтоўку і выданне беларуска-рускіх і руска-беларускіх слоўнікаў юрыдычных тэрмінаў нарматыўнага статусу. На меркаванне А. С. Сянько, «тут стаіць задача вырашэння існуючай праблемы перакладу юрыдычных тэрмінаў з рускай мовы на беларускую і наадварот, а таксама падрыхтоўкі тэкстаў прававых актаў на беларускай мове. <...> Цяжкасці перакладу звязаныя з неабходнасцю захавання адзінства тэрміналогіі» [5, с. 72]. Разам з тым, як падкрэслівае правазнавец, прадстаўленыя ў рэспубліцы руска-беларускія і беларуска-рускія слоўнікі не дазваляюць выканаць гэтае патрабаванне, паколькі слоўнікі прапануюць на выбар некалькі варыянтаў перакладаў альбо ў слоўніках зусім адсутнічае варыянт іх перакладу.

Практычная адсутнасць лексікаграфічнай базы, якая магла б забяспечыць паўнаўтаснае выкарыстанне беларускай мовы ў юрыдычнай сферы, адзначана і ў дакладзе А. У. Вдовічава на III Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Інфармацыйныя тэхналогіі і права»: «Вывучаючы лексікаграфічны аспект перакладу на рускую або беларускую мову, можна прыйсці да высновы, што на сённяшні дзень практычна адсутнічаюць якія-небудзь крыніцы, што даюць поўную інфармацыю і перакладчыцкія адпаведнікі (у пары моў – руская – беларуская) аб беларускай заканадаўчай сістэме» [2].

Зразумела, што праблемы лінгвістычнага забеспячэння заканадаўчай і заканатворчай дзейнасці павінны вырашацца на дзяржаўным узроўні. Пэўныя крокі ў гэтым напрамку робіць Нацыянальны цэнтр прававой інфармацыі Рэспублікі Беларусь (НЦПІ). У прыватнасці, НЦПІ падрыхтаваў і ў 2012 г. размясціў на партале pravo.by трохмоўны (руска-беларуска-англійскі) слоўнік юрыдычных тэрмінаў [6], які ўключаў крыху больш за 7 тысяч тэрмінаў і тэрміналагічных словазлучэнняў. Слоўнік пастаянна папаўняецца. На цяперашні момант ён утрымлівае, як адзначаецца перад спісам тэрмінаў, звыш 37 тысяч адзінак.

У інфармацыі аб «Юридическом словаре», якую можна разглядаць як прадмову, адзначаецца, што «рэсурс накіраваны на вырашэнне задач цэласнага ўяўлення тэрміналагічнага масіву заканадаўства, расшырэнне магчымасцей аналітычнай работы з тэрміналогіяй, а таксама прызначаны аказваць дапамогу дзяржаўным органам і іншым арганізацыям у ажыццяўленні нарматворчай і правапрымяняльнай дзейнасці» [6]. Карыстальнікам слоўніка паведамляецца таксама, што картка кожнага тэрміна ўтрымлівае: назву тэрміна на беларускай, рускай і англійскай мовах; нарматыўныя азначэнні тэрміна (пры іх наяўнасці ў актах заканадаўства); асацыятыўныя сувязі тэрміна, якія ўтвараюць яго тэрміналагічную сістэму, у выглядзе гіперспасылак з магчымасцю пераходаў у карткі гэтых тэрмінаў. Для пачатку работы з лексічным масівам слоўніка даецца парада вызначыць мову, на якой будзе ажыццяўляцца пошук неабходнага тэрміна.

Паспрабуем пераканацца, ці дапаможа слоўнік «у ажыццяўленні нарматворчай і правапрымяняльнай дзейнасці» па-беларуску карыстальніку з няўпэўненым валоданнем мовай. Дапусцім, такім карыстальнікам будзе пракурор, які вырашыў прафесійную дакументацыю складаць па-беларуску, беларускую мову вывучаў у сярэдняй школе, досведу карыстання ёю ў прафесійнай сферы не мае, лексікай валодае са слоўнікам. Адчуўшы няўпэўненасць у правільным выбары беларускага адпаведніка да тэрміна, напрыклад, *наблюдатель*, ён вырашыў звярнуцца да «Юридического словаря».

І вось у пошукавы радок уведзены тэрмін – *наблюдатель*. Выбрана мова для ажыццяўлення пошуку – беларуская. Як і заяўлена ў дапаможнай інфармацыі аб гэтым інфармацыйна-аналітычным рэсурсе, тэрмін прыводзіцца на трох заяўленых мовах:

Бел. Назіральнік
Рус. Наблюдатель
Eng. Observer

Затым даюцца наяўныя ў беларускіх заканадаўчых актах азначэнні тэрміна са спасылкай на крыніцу. У гэтым выпадку іх тры: з Выбарчага кодэкса Рэспублікі Беларусь ад 4 студзеня 2010 г., з Мадэльнага выбарчага кодэкса краін-удзельніц СНД ад 27 лістапада 2020 г., а таксама з Дадатка па ажыццяўленні і правярцы да Канвенцыі аб забароне распрацоўкі, вытворчасці, назапашвання і прымянення хімічнай зброі і аб яе знішчэнні ад 13 студзеня 1993 г. Для больш выразнага ўяўлення – адно з азначэнняў:

«Наблюдатель – депутат Палаты представителей, член Совета Республики, депутат местного Совета депутатов, доверенное лицо кандидата в Президенты Республики Беларусь, в депутаты, а также представитель политической партии, другого общественного объединения, трудового коллектива, граждан, осуществляющие наблюдение за подготовкой и проведением выборов, референдума, отзыва депутата, члена Совета Республики в соответствии с установленным настоящим Кодексом порядком.

Ст. 155 Избирательного кодекса Республики Беларусь, с изменениями и дополнениями, внесенными Законом Республики Беларусь от 4 января 2010 г. № 99-З» [6].

Усе азначэнні толькі на рускай мове. І гэта не выпадкова: у наш час за невялікім выключэннем афіцыйныя заканадаўчыя тэксты існуюць толькі на адной з дзвюх дзяржаўных моў.

Далейшая інфармацыя – асацыятыўныя гіперспасылкі на тэрмін, размешчаныя ў алфавітным парадку. Яны пададзены на трох мовах. Да тэрміна *наблюдатель* іх 24:

Акрэдытацыя замежных назіральнікаў
Асобы, якія маюць права прысутнічаць у памяшканні для галасавання
Ваенныя назіральнікі
Дэлегат-назіральнік і інш.

Націснуўшы на любую з прыведзеных гіперспасылак, можна перайсці на новую картку, ужо з выбраным загаловачным тэрмінам або тэрміналагічным словазлучэннем. Кожная картка мае аднатыпную структуру.

Складваецца ўражанне, што перад намі своеасаблівы канкарданс з элементамі перакладнога слоўніка. Канкарданс – бо слоўнік мае на мэце зафіксаваць усе словы, адлюстраваныя ў нарматыўных актах. З элементамі перакладнога слоўніка – бо перакладзены толькі самі тэрміны, уся астатняя інфармацыя (азначэнні, спасылкі на дакументы) на рускай мове. Канцэпцыя гэтага слоўніка не адпавядае патрабаванням і прынцыпам укладання лінгвістычнага слоўніка перакладнога тыпу, а таму і сам слоўнік мала прыдатны для яго выкарыстання як у лінгвістычнай практыцы, так і ў беларускамоўнай юрыдычнай дзейнасці. Недахопам слоўніка з’яўляецца адсутнасць лінгвістычнай інфармацыі: націску, граматычных характарыстык, тлумачэння значэння.

Стварэнне юрыдычнага перакладнога слоўніка – вельмі няпростая работа, у якой неабходна ўлічваць як агульналітаратурныя нормы, так і лінгвістычныя патрабаванні юрыдычнай тэхнікі, прадугледжаныя законам «О нормативных правовых актах Республики Беларусь», г. зн. «зыходзячы з іерархіі канстытуцыйных нормаў тэрміналогія, выкарыстаная ў праекце нарматыўнага прававога акта, не павінна адрознівацца ад тэрміналогіі, выкарыстанай у Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь і іншых заканадаўчых актах Рэспублікі Беларусь» [1]. Патрабаванне адзінства тэрміналогіі ў заканадаўчых актах пашыраецца і на слоўнікі: прапанаваная ў слоўніку тэрміналогія не павінна адрознівацца ад той, што выкарыстоўваецца ў заканадаўчых актах.

Найбольш прымальнай формай слоўніка, улічваючы вялікі аб’ём падрыхтоўчай працы, уяўляецца анлайн-слоўнік. Такая форма дае магчымасць паступова яго папаўняць пэўнай порцыяй тэрмінаў, увядзенню якіх у рэестр абавязкова павінна папярэднічаць дэталёвае абмеркаванне кожнага тэрміна калектывам кампетэнтных спецыялістаў. Напэўна, можна арганізаваць і абмеркаванне ўсімі зацікаўленымі на партале pravo.by.

Каб выдаць якасны руска-беларускі слоўнік юрыдычных тэрмінаў, які мог бы прэтэндаваць на ролю нарматыўнага, неабходна спачатку стварыць шляхам суцэльнай іх выбаркі картатэку ўжываных ужо ў беларускамоўным заканадаўстве тэрмінаў. Такія тэксты існуюць, яны былі выдадзены афіцыйна, у дзяржаўных выдавецтвах, прайшлі рэдагаванне вопытных рэдактараў. Гэта, напрыклад, Кодэкс Беларускай ССР аб адміністрацыйных правапарушэннях, прыняты на адзінаццатай сесіі Вярхоўнага Савета Беларускай ССР дзясятага

склікання 6 снежня 1984 г. (Мінск: Беларусь, 1985. 238 с.); Кодэкс Беларускай ССР аб зямлі, прыняты на трэцяй сесіі Вярхоўнага Савета Беларускай ССР дванаццатага склікання 11 снежня 1990 г. (Мінск: Беларусь, 1991. 126 с.); Выбарчы кодэкс Рэспублікі Беларусь, прыняты Палатай прадстаўнікоў 24 студзеня 2000 г. (Мінск: Беларусь, 2000. 158 с.) і інш.

Варта ўлічыць і больш раннія рэдакцыі, напрыклад: Крымінальна-працэсуальны кодэкс Беларускай ССР у рэдакцыі 1961 г. (Мінск: Дзярж. выд-ва БССР, 1961. 364 с.); Грамадзянскі працэсуальны кодэкс Беларускай ССР, зацверджаны і ўведзены ў дзеянне 1 студзеня 1965 г. (Мінск: Беларусь, 1965. 355 с.); Папраўча-працоўны кодэкс Беларускай ССР, уведзены ў дзеянне 1 студзеня 1972 г. (Мінск: Беларусь, 1971. 151 с.) і шэраг іншых.

Удзел спецыялістаў з галіны права ва ўдасканаленні беларускай юрыдычнай тэрміналогіі ўяўляецца надзвычай важным. Тым не менш, прызнаючы, што ва ўмовах білінгвізму не павінна быць прыярытэту адной з моў, і падкрэсліваючы ў сваіх публікацыях неабходнасць замацавання на заканадаўчым узроўні патрабаванняў аб абавязковым афіцыйным апублікаванні прававых актаў на абедзвюх дзяржаўных мовах, пераважная большасць правазнаўцаў усё ж не праяўляе актыўнасці ў беларусізацыі прававой сферы.

Важным крокам на шляху стварэння належных умоў для абавязковага апублікавання заканадаўчых актаў на абедзвюх дзяржаўных мовах, на наша меркаванне, з'явіцца і падрыхтоўка ва ўстановах вышэйшай адукацыі адпаведных спецыялістаў – юрыстаў, якія дасканала валодаюць беларускай мовай, і лінгвістаў, якія маюць навыкі работы з заканадаўчымі тэкстамі.

На юрыдычным факультэце (як і на іншых факультэтах і ва ўсіх УВА) выкладаецца курс «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» для студэнтаў усіх спецыяльнасцей. Аднак гэта невялікі курс: 6 лекцыйных і 24 практычныя гадзіны. Для паляпшэння сітуацыі варта было б увесці хоць бы факультатыў па культуры прафесійнага маўлення юрыстаў, а на філалагічным факультэце – па юрыдычным перакладзе.

Пры выданні заканадаўчых актаў на дзвюх дзяржаўных мовах асабліваю важнасць набывае правядзенне лінгвістычнай экспертызы. Акрамя выяўлення стылістычных недахопаў, парушэнняў літаратурных нормаў на розных моўных узроўнях, устанаўлення дакладнасці тэрмінаўжывання, лінгвістычная экспертыза засведчыць тоеснасць перакладнага і арыгінальнага

тэкстаў. У іншых краінах, у прыватнасці, у Расійскай Федэрацыі, лінгвістычная экспертыза з'яўляецца абавязковай, неабходнасць яе ажыццяўлення замацавана заканадаўча. Асабліва актуальным бачыцца ўстанаўленне інстытута лінгвістычнай экспертызы беларускіх прававых актаў ва ўмовах інтэграцыі Беларусі ў сусветную інфармацыйную прастору [3].

Вырашэнне комплексу акрэсленых вышэй задач, несумненна, паспрыяла б забеспячэнню парытэту беларускай і рускай моў у юрыдычнай сферы.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Василевич, Г. А. Научно-практический комментарий к закону «О нормативных правовых актах Республики Беларусь» / Г. А. Василевич. – Минск: Право и экономика, 2002. – 206 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.law.bsu.by/content/?5368>. – Дата доступа: 20.03.2022.

2. Вдовичев, А. В. К вопросу о состоянии юридической лингвистики и юридического перевода в Республике Беларусь // Информационные технологии и право: материалы III Междунар. науч.-практ. конф. – Минск: НЦПИ, 2010. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravo.by/Conf2010/reports.htm>. – Дата доступа: 20.03.2022.

3. Сатолина, М. Н. К вопросу о необходимости становления и развития юридической лингвистики / М. Н. Сатолина, М. Г. Гриневич // Веснік Канстытуцыйнага Суда Рэспублікі Беларусь. – 2006 – № 2. – С. 174–184.

4. Сенько, А. С. К проблеме лингвистического обеспечения актов прокурорского надзора / А. С. Сенько // Проблемы укрепления законности и правопорядка: наука, практика, тенденции: сб. науч. тр. / редкол. : В. М. Хомич [и др.]; Науч.-практ. центр проблем укрепления законности и правопорядка Генер. прокуратуры Респ. Беларусь. – Минск, 2011. – Вып. 4. – С. 203–210.

5. Сенько, А. С. Лингвистическое обеспечение норм законодательства о языке судопроизводства / А. С. Сенько // Юстыцыя Беларусі. – 2012. – № 3. – С. 72–75.

6. Юридический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://multilang.pravo.by>. – Дата доступа: 20.03.2022.